**Journal of Religion and Law**

**Online ISSN: 3092-6041**

**Journal Homepage:** https://qjrl.ir/

# The Rule and the Exception in Government Intervention in Privacy: An Analysis from the Perspective of Imami Jurisprudence

**Abdolreza Ahmadi Atouei**[1]✉

1. Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Payame Noor University, Tehran, Iran; Email: a_ahmadi@pnu.ac.ir

## Article Info

**Article Type:**

Research Article

**Article history:**

**Received:** 18 June 2025

**Revised:** 16 July 2025

**Accepted:** 17 August 2025

**Published:** 30 September 2025

**Keywords:**

privacy,
imami jurisprudence,
government intervention,
preservation of order,
rule and exception.

## ABSTRACT

Privacy is among the fundamental rights of individuals and one of the most significant manifestations of human dignity. In Imami jurisprudence, based on Qur'anic verses, narrations, and jurisprudential principles, the rule is that privacy is inviolable and immune from interference by others, particularly the government. Nevertheless, in exceptional cases, Imami jurisprudence has deemed government intervention legitimate for the purpose of securing superior interests, such as the preservation of order, the administration of justice, the vindication of rights, and the safeguarding of public security. The principal question of this research is: What is the jurisprudential rationale governing the exceptions to government intervention in privacy, and what limitations govern these exceptions? Using a descriptive-analytical method and based on library sources, the research examines Qur'anic verses, narrations, jurisprudential principles, and the views of Imami jurists. It first analyzes the foundations of the principle of the inviolability of privacy, then the grounds for the legitimacy of government intervention, and subsequently reconstructs the system of limitations governing these exceptions. The findings demonstrate that, in Imami jurisprudence, government intervention constitutes an exceptional ruling contrary to the general rule. Accordingly, its legitimacy is recognized only in cases explicitly stipulated in the sources or based on necessary interests, and its exercise is subject to a set of limitations concerning the fulfillment of the conditions for permissibility, the manner in which intervention is carried out, respect for the rights of individuals, and the competence of the intervening authorities. On this basis, by establishing a restrictive rationale, Imami jurisprudence prevents the exception from becoming the rule and precludes the unregulated expansion of governmental interventions into privacy.

**Cite this article:** Ahmadi Atouei, A. (2025).The Rule and the Exception in Government Intervention in Privacy: An Analysis from the Perspective of Imami Jurisprudence. *Journal of Religion and law ,49* (13),1-22.
https://doi.org/10.22034/qjrl.2026.426.1086

© The author(s) retain the copyright.

**DOI:** https://doi.org/10.22034/qjrl.2026.426.1086
**Publisher:** Islamic Research Center of Parliament of I.R.IRAN.

**Extended Abstract**

Privacy constitutes one of the foundational rights of individuals and one of the most significant manifestations of human dignity (karāmah). Within Imami (Twelver Shiʿi) jurisprudence, this right rests upon a substantial body of Qurʾanic verses, prophetic and Imamic traditions (riwāyāt), and juristic maxims (qawāʿid fiqhiyyah) that collectively establish the principle (aṣl) of the inviolability of privacy against intrusion by others, particularly by the state. Nevertheless, Imami jurisprudence does not treat this protection as absolute; in exceptional circumstances—where higher interests such as the preservation of social order (ḥifẓ al-niẓām), the administration of justice, the vindication of rights, or the safeguarding of public security are at stake—governmental intervention in the private sphere has been deemed legitimate under specific juristic titles and evidentiary grounds.

The article's central research problem does not concern whether governmental intervention in privacy is permissible in principle, since both the rule of inviolability and its exceptions are readily identifiable in the jurisprudential sources. Rather, the core question is the juristic logic governing these exceptions: does the recognition of exceptional cases confer upon the government a broad, expansible discretionary authority, or are these exceptions themselves subject to a restrictive logic and a coherent set of juristic constraints (quyūd) that prevent the exception from being transformed into a general rule? This question has acquired heightened significance amid contemporary developments—the proliferation of information technologies, expanded surveillance instruments, and the growing capacity of states to collect and process personal data—all of which have broadened the practical scope of privacy intrusion beyond historical precedent.

Reviewing prior scholarship, the author identifies three main strands of existing literature: studies elaborating the jurisprudential foundations of the principle of privacy inviolability (e.g., Mohseni and Mir-Emad; Asghari et al.; Hosseini and Barzouyi; Khorramdel); studies examining the grounds for legitimate state intervention (e.g., Bagdeli and Aliakbari Babokani; the study on the "Limits of the Authority of Intelligence Agencies," which invokes secondary ordinances (ḥukm thānawī) and the rule of prioritizing the more important over the important (taqdīm al-ahamm ʿalā al-muhimm); Kakavand and Torkashvand, who draw on the theory of absolute guardianship of the jurist (wilāyat-i muṭlaqah-yi faqīh)); and studies addressing the relationship between public interest and individual rights (e.g., Raei; Hakimi et al.). The author identifies a genuine research gap: none of these strands has independently and systematically reconstructed the juristic logic governing the exceptions themselves or the restrictive system of qualifications (quyūd) that prevents unregulated expansion of governmental authority. This gap constitutes the article's stated contribution.

Employing a descriptive-analytical method based on library sources, the article pursues three sequential objectives: first, to establish the jurisprudential foundations of the principle of privacy inviolability, drawing on Qurʾanic verses (notably Q. 49:12 prohibiting tajassus, or spying/prying; Q. 24:27–28 on entering others' homes only with permission; Q. 24:19 against the dissemination of indecency; and verses on human dignity such as Q. 17:70), prophetic traditions (including the well-known ḥadīth that whoever pursues a fellow Muslim's concealed faults will have his own exposed by God), the governance practice (sīrah) of the Prophet and the Imams (including ʿAlī's letter to Mālik al-Ashtar instructing him not to investigate what is hidden), and juristic maxims such as aṣl ʿadam al-wilāyah (the presumption against anyone's authority over another absent proof) and qāʿidat al-sulṭah (derived from "people have authority over their property"). Second, the article examines the exceptional nature of governmental intervention, arguing—drawing on uṣūl al-fiqh principles such as al-iqtiṣār fīmā khālafa al-qāʿidah ʿalā mawḍiʿ al-naṣṣ (confining departures from the general rule strictly to the scope of the textual

evidence)—that recognized grounds for intervention (ḥifẓ al-niẓām, ḥisbah, commanding right and forbidding wrong, judicial adjudication (qaḍāʾ), enforcement of ḥudūd and taʿzīrāt, and public security) do not constitute an open-ended authorization but rather discrete, bounded departures from the default rule, each requiring independent satisfaction of its own conditions.

The article's principal and most original contribution lies in its third objective: reconstructing a fourfold system of restrictive qualifications (quyūd) governing the exercise of these exceptions. The first category, conditions for the realization of permissibility (quyūd taḥaqquq al-jawāz), comprises necessity (ḍarūrah), verification of the factual subject matter (iḥrāz al-mawḍūʿ)—excluding mere suspicion or unverified reports—the existence of valid textual evidence, and the absence of a less intrusive alternative. The second category, conditions governing the manner of intervention (quyūd nāẓir bi iʿmāl al-mudākhalah), includes the maxim al-ḍarūrah tuqaddaru bi-qadrihā (necessity is measured by its exact extent), restrictive (rather than expansive) interpretation of exceptions, reliance on the "certain minimum" (qadr mutayaqqan) in cases of doubt, proportionality (tanāsub), and termination of intervention upon the cessation of its justifying cause (mā jāza li-ʿudhrin buṭala bi-zawālihi). The third category, conditions concerning individual rights (quyūd nāẓir bi ḥuqūq al-ashkhāṣ), obligates the state to preserve human dignity, respect for the believer (iḥtirām al-muʾmin), the principle of concealment (aṣl al-satr), the prohibition of disseminating indecency (manʿ ishāʿat al-faḥshāʾ), and other entitlements classified as ḥaqq al-nās (rights of persons, as distinct from ḥaqq Allāh). The fourth category, institutional conditions (quyūd nihādī), requires that intervention be undertaken only by a competent authority (ṣalāḥiyyat al-maqām), with the permission of the properly authorized office, in observance of prescribed procedural formalities, and subject to liability (ḍamān) for any transgression beyond the bounds of granted authority.

The article concludes that Imami jurisprudence does not merely articulate grounds for legitimate intervention but constructs an internally coherent, multi-layered restrictive framework that prevents the transformation of exception into rule. Governmental authority to intervene in privacy is thus never absolute even where a legitimate ground exists; legitimacy requires the cumulative satisfaction of substantive, procedural, and institutional constraints alike. The author suggests this reconstructed framework offers a foundation for further research into its reflection within Iranian public law, criminal procedure, regulations governing law-enforcement officers, and emerging challenges posed by surveillance technologies, big data, and artificial intelligence.

دین و قانون

شاپا الکترونیکی: ۳۰۹۲-۶۰۴۱
وبگاه مجله: https://qjrl.ir/

# اصل و استثنا در مداخله حکومت در حریم خصوصی؛ تحلیلی از فقه امامیه

عبدالرضا احمدی اتویی✉

استادیار گروه معارف دانشگاه پیام نور. تهران. ایران، رایانامه: a_ahmadi@pnu.ac.ir

**اطلاعات مقاله**

**نوع مقاله:**
مقالهٔ پژوهشی

**تاریخچه مقاله:**
**تاریخ دریافت:** ۱۴۰۴/۰۳/۲۸
**تاریخ بازنگری:** ۱۴۰۴/۰۴/۲۵
**تاریخ پذیرش:** ۱۴۰۴/۰۵/۲۶
**تاریخ انتشار:** ۱۴۰۴/۰۷/۰۸

**کلیدواژه‌ها:**
حریم خصوصی،
فقه امامیه،
مداخله حکومت،
حفظ نظام،
اصل و استثنا.

**چکیده**

حریم خصوصی از حقوق بنیادین اشخاص و از مهم‌ترین جلوه‌های کرامت انسانی است که در فقه امامیه نیز بر پایه آیات قرآن، روایات و قواعد فقهی، اصل بر مصونیت آن از مداخله دیگران، به‌ویژه حکومت، است. با وجود این، فقه امامیه در مواردی استثنایی، مداخله حکومت را به‌منظور تأمین مصالح برتر، مانند حفظ نظام، اجرای عدالت، استیفای حقوق و تأمین امنیت عمومی، مشروع دانسته است. مسئله اصلی این پژوهش آن است که منطق فقهی حاکم بر استثناهای مداخله حکومت در حریم خصوصی چیست و این استثناها تابع چه قیودی هستند؟ پژوهش با روش توصیفی – تحلیلی و بر پایه منابع کتابخانه‌ای، ضمن بررسی آیات، روایات، قواعد فقهی و آرای فقهای امامیه، نخست مبانی اصل مصونیت حریم خصوصی و سپس موجبات مشروعیت مداخله حکومت را تحلیل کرده و در ادامه، نظام قیود حاکم بر این استثناها را بازسازی نموده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در فقه امامیه، مداخله حکومت، حکمی استثنایی و خلاف اصل است؛ ازاین‌رو، مشروعیت آن تنها در موارد منصوص یا مبتنی بر مصالح ضروری پذیرفته می‌شود و اعمال آن نیز به مجموعه‌ای از قیود ناظر به تحقق جواز، نحوه اعمال مداخله، رعایت حقوق اشخاص و صلاحیت مراجع مداخله‌گر مقید است. بر این اساس، فقه امامیه با استقرار منطقی محدودکننده، از تبدیل استثنا به قاعده و از توسعه بی‌ضابطه مداخلات حکومتی در حریم خصوصی جلوگیری می‌کند.

**استناد:** احمدی اتویی، عبدالرضا (۱۴۰۴). اصل و استثنا در مداخله حکومت در حریم خصوصی؛ تحلیلی از فقه امامیه . دین و قانون، ۴۹ (۱۳)، ۱-۲۲.
https://doi.org/10.22034/qjrl.2026.426.1086

**ناشر:** مرکز تحقیقات اسلامی مجلس شورای اسلامی.
© نویسندگان.
https://doi.org/10.22034/qjrl.2026.426.1086

## مقدمه

حریم خصوصی از بنیادی‌ترین جلوه‌های کرامت انسانی و یکی از مهم‌ترین حقوق اشخاص در نظام‌های حقوقی معاصر به شمار می‌رود. این حق، قلمرویی از زندگی انسان را در بر می‌گیرد که اصل بر مصونیت آن از تعرض دیگران، اعم از اشخاص یا حکومت، است. هرچند اصطلاح «حریم خصوصی» در ادبیات فقهی کلاسیک به معنای امروزین آن سابقه‌ای طولانی ندارد، اما آموزه‌های قرآن کریم و سنت معصومان ﷺ با نهی از تجسس، منع ورود بدون اذن به منازل، حرمت افشای اسرار و تأکید بر حفظ آبرو و حیثیت اشخاص، مبانی استواری برای حمایت از این قلمرو فراهم کرده‌اند. (نور: ۲۷-۲۸؛ حجرات: ۱۲؛ حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج۱۲، صص ۲۸۱-۲۸۶؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج۲، صص۳۵۴-۳۵۷)

بااین‌همه حمایت از حریم خصوصی در فقه امامیه مطلق و بی‌قید نیست. در مواردی که مصالح اساسی جامعه اسلامی، حفظ نظام، اجرای عدالت، استیفای حقوق یا تأمین امنیت عمومی اقتضا کند، فقه امامیه مداخله حکومت در این قلمرو را در چارچوب عناوین و ادله خاص پذیرفته است. ازاین‌رو، مسئله اساسی در این حوزه، اثبات اصل جواز یا عدم جواز مداخله نیست؛ زیرا اصل مصونیت و وجود استثناهای آن، هر دو در منابع فقهی قابل شناسایی‌اند. مسئله اصلی، تبیین منطق فقهی حاکم بر این استثناها است؛ اینکه آیا پذیرش موارد استثنایی به معنای اعطای اختیاری گسترده و توسعه‌پذیر به حکومت است، یا آنکه این استثناها خود تابع منطقی محدودکننده و مجموعه‌ای از قیود فقهی‌اند که مانع از تبدیل استثنا به قاعده می‌شوند.

اهمیت این مسئله در پرتو تحولات دولت‌های معاصر دوچندان شده است. گسترش فناوری‌های اطلاعاتی، توسعه ابزارهای نظارتی، افزایش ظرفیت دولت‌ها در گردآوری و پردازش داده‌های اشخاص و نقش روزافزون حکومت در مدیریت امنیت و نظم عمومی، دامنه مداخله در حریم خصوصی را بیش از گذشته افزایش داده است. در چنین شرایطی، تعیین حدود مشروعیت این مداخلات و تبیین سازوکارهای فقهی محدودکننده آنها، نه‌تنها در تبیین اختیارات حکومت اسلامی، بلکه در صیانت از حقوق شهروندان و جلوگیری از توسعه ناموجه مداخلات حکومتی نیز اهمیت بنیادین دارد.

بررسی ادبیات پژوهش نشان می‌دهد که مطالعات موجود، عمدتاً بر تبیین مبانی فقهی اصل مصونیت حریم خصوصی یا بررسی موجبات مشروعیت مداخله حکومت متمرکز بوده‌اند و کمتر به بازسازی منطق فقهی حاکم بر استثناهای مداخله و نظام قیود محدودکننده آنها پرداخته‌اند. در نتیجه، هنوز تبیینی منسجم از این مسئله ارائه نشده است که اختیار حکومت برای ورود به حریم خصوصی بر چه مبنایی محدود می‌شود و چه قواعد و اصولی مانع از گسترش قلمرو این اختیار فراتر از حدود ضرورت هستند.

بر این اساس، سؤال اصلی پژوهش آن است که منطق فقهی حاکم بر استثناهای مداخله حکومت در حریم خصوصی در فقه امامیه چیست؟ فرضیه پژوهش بر این مبنا استوار است که در فقه امامیه، اصل بر مصونیت حریم خصوصی و عدم جواز مداخله حکومت است و ورود حکومت به این قلمرو تنها در موارد استثنایی و بر پایه ادله معتبر شرعی مشروعیت می‌یابد. افزون بر این، مشروعیت این مداخله نیز مطلق نیست، بلکه به مجموعه‌ای از قیود ناظر به تحقق جواز، نحوه اعمال مداخله، رعایت حقوق اشخاص و صلاحیت مراجع مداخله‌گر مقید است؛ به‌گونه‌ای که از توسعه قلمرو مداخله فراتر از حدود ضرورت جلوگیری می‌شود.

پژوهش حاضر با روش توصیفی - تحلیلی و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای، ابتدا مبانی فقهی اصل مصونیت حریم خصوصی را تبیین می‌کند، سپس ماهیت استثنایی مداخله حکومت و موجبات مشروعیت آن را بررسی می‌نماید و در ادامه، با تحلیل آیات، روایات، قواعد فقهی و آرای فقهای امامیه، نظام قیود حاکم بر استثناهای مداخله را در چهار سطح شامل قیود تحقق جواز، قیود ناظر به نحوه اعمال مداخله، قیود ناظر به حقوق اشخاص و قیود نهادی بازسازی و تحلیل می‌کند.

## پیشینه پژوهش

ادبیات پژوهشی مربوط به حریم خصوصی و نسبت آن با اختیارات حکومت در فقه امامیه، به‌ویژه در دو دهه اخیر، گسترش قابل‌توجهی یافته است. بررسی این پژوهش‌ها نشان می‌دهد که مطالعات انجام‌شده را می‌توان در سه جریان اصلی

طبقه‌بندی کرد: نخست، پژوهش‌هایی که به تبیین مبانی فقهی اصل مصونیت حریم خصوصی پرداخته‌اند؛ دوم، آثاری که موجبات و موارد مشروعیت مداخله حکومت را بررسی کرده‌اند؛ و سوم، پژوهش‌هایی که نسبت میان مصالح عمومی و حقوق فردی را موضوع تحلیل قرار داده‌اند. با وجود تفاوت در رویکردها و نتایج، وجه مشترک این مطالعات آن است که یا بر اصل مصونیت حریم خصوصی تمرکز دارند، یا بر موجبات جواز مداخله حکومت، و کمتر به بازسازی منطق فقهی حاکم بر استثناهای مداخله و نظام قیود محدودکننده آن توجه کرده‌اند.

## پژوهش‌های ناظر به مبانی فقهی اصل مصونیت حریم خصوصی

بخش مهمی از پژوهش‌های موجود به تبیین مبانی فقهی حمایت از حریم خصوصی اختصاص یافته است. محسنی و میرعماد (۱۳۹۸) مبانی حمایت از حریم خصوصی در اسلام را در پنج اصلِ پاسداشت کرامت انسانی، احترام به حرمت مؤمن، حرمت اذیت دیگران، امانت‌داری و رازداری، و منع اشاعه فحشا صورت‌بندی کرده‌اند. اصغری و دیگران (۱۳۹۸) نیز با استناد به ادله اربعه، حریم خصوصی را به چهار حوزه جسمانی، اطلاعاتی، ارتباطاتی و مکانی تقسیم کرده و با تأکید بر اصل حرمت تجسس و تفتیش، موارد ضرورت را تنها در چارچوب ضوابط شرعی و قانونی مجوز ورود به این قلمرو دانسته‌اند.

در همین راستا، حسینی و برزویی (۱۳۹۶) با رویکردی متفاوت، مبانی حمایت از حریم خصوصی را در قالب اصولی همچون قاعده تسلیط، قاعده صحت و اصل اباحه، اصل احترام به مؤمن، اصل کرامت انسانی و اصل عمومیت اذن تحلیل کرده و سه مؤلفه «ممنوعیت تجسس، تحسس و تفتیش»، «منع اشاعه فحشا» و «ممنوعیت استراق سمع و بصر» را قابل تسری به فضای مجازی دانسته‌اند. خرمدل (۱۳۹۵) نیز با رویکردی حقوقی، ضمن بررسی جایگاه حریم خصوصی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، بر مصونیت مسکن، حیثیت و ارتباطات خصوصی بر پایه اصول ۲۲، ۲۳، ۲۵ و ۳۹ قانون اساسی تأکید کرده است.

این دسته از پژوهش‌ها، هرچند در تبیین ادله و مبانی اصل مصونیت حریم خصوصی سهم مهمی داشته‌اند، اما عمدتاً به اثبات اصل حمایت از حریم خصوصی پرداخته و کمتر به این پرسش پاسخ داده‌اند که در صورت جواز مداخله حکومت، این اختیار تابع چه محدودیت‌ها و قیودی است.

## پژوهش‌های ناظر به موجبات مشروعیت مداخله حکومت

دسته دوم پژوهش‌ها، به بررسی مبانی و موارد مشروعیت مداخله حکومت در حریم خصوصی اختصاص یافته است. بگدلی و علی‌اکبری بابوکانی (۱۳۹۶) مهم‌ترین موجبات مشروعیت مداخله دولت را در عناوینی همچون حفظ نظام، حسبه، امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر، قضا، اجرای حدود و تعزیرات، و تأمین امنیت عمومی جست‌وجو کرده و بر ضرورت تعیین دقیق قلمرو اختیارات حکومت تأکید نموده‌اند.

در همین چارچوب، مقاله «حدود اختیارات دستگاه‌های اطلاعاتی» (۱۳۹۳) با استناد به نظریه حکم ثانوی و قاعده تقدیم اهم بر مهم، مشروعیت ورود به حریم خصوصی را در شرایط اضطرار و به‌منظور حفظ نظام اسلامی توجیه کرده و بر این باور است که ادله حرمت تجسس، در فرض تزاحم با مصلحت مهم‌تر حفظ نظام، از فعلیت خارج شده و حکم ثانوی جواز، بلکه وجوب، جایگزین آن می‌شود.

کاکاوند و ترکاشوند (۱۳۹۸) نیز با تکیه بر نظریه ولایت مطلقه فقیه و اصل تقدم مصلحت جامعه، دامنه اختیارات ولی‌فقیه را در برخی حوزه‌های خصوصی، از جمله نکاح، اموال غایبان و طلاق زن غایب، بررسی کرده و با استناد به داستان سمره بن جندب و وضع زکات بر اسب از سوی امیرالمؤمنین علیه‌السلام، امکان مداخله در حقوق خصوصی را در راستای تأمین مصالح عمومی پذیرفته‌اند.

وجه مشترک این آثار آن است که تمرکز اصلی آنها بر اثبات موجبات مشروعیت مداخله است؛ ازاین‌رو، کمتر به این مسئله پرداخته‌اند که پس از تحقق موجبات مشروعیت، اختیارات حکومت چگونه و بر اساس چه قیودی محدود می‌شود.

## پژوهش‌های ناظر به نسبت میان مصالح عمومی و حقوق فردی

گروه سوم پژوهش‌ها، نسبت میان حقوق فردی و مصالح عمومی را مورد توجه قرار داده‌اند. راعی (۱۳۸۹) با تأکید بر جایگاه امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر، معتقد است که برخلاف رویکرد لیبرالی که حق فرد را محور قرار می‌دهد، در نظام اسلامی حق خداوند بر حقوق فردی تقدم دارد؛ ازاین‌رو، در مواردی که رفتار شخص واجد آثار اجتماعی بوده یا موجب اشاعه فحشا شود، از قلمرو حریم خصوصی خارج خواهد شد.

حکیمی و همکاران (۱۳۹۹) نیز با استناد به آیات قرآن، به‌ویژه آیات ۲۷ و ۲۸ سوره نور و آیه ۱۲ سوره حجرات، بر ضرورت رعایت حریم مکانی، ارتباطی و جسمانی در محیط خانواده تأکید کرده و نقض این حریم را از عوامل تضعیف و فروپاشی نهاد خانواده دانسته‌اند.

این پژوهش‌ها گرچه در تبیین نسبت میان حقوق فردی و مصالح عمومی نقش مؤثری داشته‌اند، اما بیش از آنکه به ساختار حقوقی و فقهی مداخله حکومت بپردازند، بر تبیین مبانی ارزشی و اخلاقی این نسبت تمرکز کرده‌اند.

## جایگاه پژوهش حاضر

بررسی مجموع پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهد که ادبیات موجود، عمدتاً در دو محور «اصل مصونیت حریم خصوصی» و «موجبات مشروعیت مداخله حکومت» متمرکز شده است. در مقابل، مسئله «منطق فقهی حاکم بر استثناهای مداخله» و به‌ویژه نظام قیودی که مانع از توسعه بی‌ضابطه این استثناها می‌شود، کمتر به‌صورت مستقل و منسجم مورد مطالعه قرار گرفته است. ازاین‌رو، مسئله اصلی پژوهش حاضر، اثبات اصل جواز مداخله حکومت نیست، بلکه بازسازی منطق فقهی حاکم بر این استثناها و تبیین نظام قیود محدودکننده آنها در فقه امامیه است. بر همین اساس، مقاله حاضر با رویکردی توصیفی - تحلیلی، قیود محدودکننده مداخله را در چهار سطح بررسی می‌کند: قیود تحقق جواز (ضرورت، احراز موضوع، وجود دلیل معتبر و فقدان راه‌حل جایگزین)، قیود ناظر به نحوه اعمال مداخله (ضرورت به قدر ضرورت، تفسیر مضیق، قدر متیقن، تناسب و زوال حکم با زوال علت)، قیود ناظر به حقوق اشخاص (حفظ کرامت، احترام مؤمن، اصل ستر، منع اشاعه فحشا و حمایت از حق‌الناس) و قیود نهادی (صلاحیت مقام مداخله، اذن مقام صالح، رعایت تشریفات و مسئولیت ناشی از تجاوز از حدود اختیار). بدین ترتیب، نوآوری پژوهش حاضر در آن است که به‌جای تمرکز صرف بر اصل مصونیت یا موجبات مشروعیت مداخله، منطق فقهی محدودکننده استثناها را بازسازی کرده و چارچوبی منسجم برای تنظیم نسبت میان حکومت و حریم خصوصی در فقه امامیه ارائه می‌دهد.

## اصل مصونیت حریم خصوصی در فقه امامیه

پیش از بررسی موارد جواز مداخله حکومت در حریم خصوصی، لازم است اصل حاکم بر این حوزه در فقه امامیه تبیین شود؛ زیرا تنها در پرتو شناخت این اصل می‌توان ماهیت و حدود استثناهای وارد بر آن را تحلیل کرد. هرچند اصطلاح «حریم خصوصی» در ادبیات فقهی کلاسیک به کار نرفته است، اما مجموعه‌ای از آیات، روایات، سیره معصومان علیهم‌السلام، قواعد فقهی و آرای فقها، بر وجود قلمروی اختصاصی برای اشخاص دلالت دارند که تعرض به آن بدون مجوز شرعی ممنوع است. ازاین‌رو، اصل نخستین در فقه امامیه، مصونیت حریم خصوصی و عدم جواز مداخله در آن است و هرگونه خروج از این اصل نیازمند دلیل معتبر شرعی خواهد بود.

## ادله قرآنی

مهم‌ترین مستند قرآنیِ اصل مصونیت حریم خصوصی، نهی صریح از تجسس در آیه دوازدهم سوره حجرات است: ﴿یا أَیهَا الَّذِینَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا کثِیرًا مِنَ الظَّنِّ... وَلَا تَجَسَّسُوا﴾ (حجرات: ۱۲) مفسران امامیه، نهی از تجسس را ناظر به جست‌وجوی عیوب پنهان و زندگی خصوصی افراد دانسته‌اند؛ اموری که شارع اصل را بر پوشیده ماندن آنها قرار داده است. (طبرسی، ۱۳۷۲، ج۹، ص۲۰۵؛ طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج۱۸، ص۳۲۷) ازاین‌رو، این آیه مهم‌ترین مبنای قرآنی حرمت ورود

به قلمرو خصوصی اشخاص به شمار می‌رود.

در کنار این آیه، قرآن کریم ورود به منازل دیگران را بدون اذن صاحبان آن ممنوع اعلام کرده است: ﴿یا أَیهَا الَّذِینَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُیوتًا غَیرَ بُیوتِکمْ حَتَّی تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَی أَهْلِهَا﴾ (نور: ۲۷) در آیه بعد نیز بر لزوم بازگشت در صورت عدم اجازه ورود تأکید شده است. (نور: ۲۸) این دو آیه افزون بر حمایت از حرمت منزل، بر حق اشخاص در کنترل دسترسی دیگران به قلمرو خصوصی خود دلالت دارند. همچنین آیه نوزدهم سوره نور، اشاعه فحشا و گسترش اخبار مربوط به لغزش‌های افراد را نکوهش می‌کند: ﴿إِنَّ الَّذِینَ یحِبُّونَ أَنْ تَشِیعَ الْفَاحِشَةُ فِی الَّذِینَ آمَنُوا...﴾ (نور: ۱۹) اگرچه موضوع آیه، اشاعه فحشا است، اما فقها و مفسران آن را مؤید لزوم حفظ آبرو و پرهیز از افشای بی‌دلیل امور خصوصی افراد نیز دانسته‌اند. (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج۱۵، ص۱۰۲)

افزون بر این، آیات متعددی بر حفظ کرامت انسان، منع غیبت، منع تمسخر و احترام به شخصیت افراد تأکید دارند. (اسراء: ۷۰؛ حجرات: ۱۱) مجموع این آیات نشان می‌دهد که قرآن کریم، اصل را بر مصونیت شخصیت، حیثیت و قلمرو خصوصی انسان قرار داده و تعرض به آن را تنها در موارد استثنایی پذیرفته است.

## ادله روایی

روایات اهل‌بیت ﷺ نیز بر حرمت تجسس، لزوم پوشاندن عیوب مؤمنان و احترام به اسرار و آبروی اشخاص تأکید فراوان دارند. از مهم‌ترین آنها، روایت مشهور پیامبر اکرم ﷺ است: «مَن تَتَبَّعَ عَورَةَ أَخیهِ المُسلِمِ تَتَبَّعَ اللَّهُ عَورَتَهُ، وَمَن تَتَبَّعَ اللَّهُ عَورَتَهُ فَضَحَهُ وَلَو فِی جَوفِ بَیتِهِ» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج۱۲، ص۲۷۵) این روایت نه‌تنها تجسس را ممنوع می‌داند، بلکه حتی پیگیری عیوب پنهان افراد را نیز مورد نکوهش قرار می‌دهد و از حمایت شریعت نسبت به قلمرو خصوصی انسان حکایت دارد.

در روایات دیگری نیز بر اصل ستر تأکید شده است؛ از جمله: «مَن سَتَرَ مُؤمِنًا سَتَرَهُ اللَّهُ فِی الدُّنیا وَالآخِرَةِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج۲، ص۳۵۵) همچنین در روایات فراوانی، حرمت مؤمن از حرمت کعبه برتر دانسته شده و تعرض به جان، مال و آبروی او ممنوع اعلام گردیده است. (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج۸، ص۵۹۸)

این مجموعه روایات نشان می‌دهد که شریعت اسلامی نه‌تنها از تعرض مستقیم به حریم خصوصی جلوگیری کرده، بلکه افشای اسرار، پیگیری عیوب و آشکارکردن لغزش‌های پنهان افراد را نیز مغایر با موازین شرعی دانسته است.

## سیره حکومتی پیامبر ﷺ و ائمه ﷺ

سیره حکومتی پیامبر اکرم ﷺ و ائمه اطهار ﷺ نیز مؤید اصل مصونیت حریم خصوصی است. در منابع روایی موارد متعددی گزارش شده است که پیامبر ﷺ از تجسس در زندگی خصوصی افراد نهی کرده و از تعقیب گناهان پنهانی آنان خودداری نموده‌اند. همچنین در اجرای حدود، آن حضرت بارها از افرادی که برای اقرار به جرم نزد ایشان آمده بودند روی برگرداندند تا شاید از اقرار منصرف شوند و پرده‌پوشی بر رفتار پنهان آنان حفظ گردد. (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج۲۸، صص ۲۶-۲۷)

در نامه حضرت علی ﷺ به مالک‌اشتر نیز آمده است: «وَلَا تکشِفَنَّ عَمَّا غَابَ عَنْک، فَإِنَّمَا عَلَیک تَطْهِیرُ مَا ظَهَرَ لَک، وَاللَّهُ یحْکمُ عَلَی مَا غَابَ عَنْک؛ هرگز در پی کشف آنچه از تو پنهان است مباش؛ زیرا وظیفه تو تنها اصلاح و رسیدگی به آن چیزی است که برایت آشکار شده است، و داوری درباره آنچه از تو پنهان مانده، با خداوند است.» (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳) این دستور، یکی از مهم‌ترین مستندات فقهی منع تجسس حکومتی است و نشان می‌دهد که وظیفه حاکم، رسیدگی به امور آشکار جامعه است، نه جست‌وجوی خطاهای پنهان افراد.

## قواعد فقهی

افزون بر ادله نقلی، مجموعه‌ای از قواعد فقهی نیز از اصل مصونیت حریم خصوصی حمایت می‌کنند. نخست، اصل

عدم ولایت اقتضا می‌کند که هیچ شخص یا نهادی بر جان، مال و حقوق دیگران سلطه نداشته باشد، مگر آنکه شارع چنین ولایتی را اثبات کرده باشد. (شیخ انصاری، ۱۴۱۵ق، ج۳، ص۵۵۴) بنابراین، مداخله حکومت در حریم خصوصی نیازمند دلیل خاص است و نمی‌توان آن را بر پایه اختیارات عام توسعه داد.

دوم، قاعده سلطنت که از حدیث مشهور «الناس مسلطون علی أموالهم» استنباط شده است، بر اختیار و سلطه اشخاص نسبت به اموالشان دلالت دارد. (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج۲، ص۲۷۲) هرچند این قاعده ناظر به حوزه اموال است، اما از آن می‌توان اصل احترام به قلمرو اختصاصی اشخاص و منع تصرف دیگران بدون مجوز شرعی را نیز استفاده کرد.

سوم، قواعد حرمت ایذای مؤمن، حرمت هتک عرض و اصل ستر نیز از جمله قواعدی هستند که هرگونه تعرض غیرمجاز به حیثیت و اسرار اشخاص را ممنوع می‌سازند.

مجموع این قواعد، نشان می‌دهد که در فقه امامیه، اصل بر عدم جواز تعرض به قلمرو اختصاصی اشخاص است و خروج از این اصل نیازمند دلیل معتبر شرعی است.

## آرای فقهای امامیه

فقهای امامیه، هرچند کمتر از اصطلاح «حریم خصوصی» استفاده کرده‌اند، اما در ابواب مختلف فقه بر حرمت تجسس، احترام منازل، لزوم حفظ اسرار مؤمن و ممنوعیت افشای عیوب افراد تأکید کرده‌اند.

شیخ انصاری با استناد به اصل عدم ولایت، توسعه اختیارات اشخاص و حکومت را بدون دلیل شرعی مردود می‌داند. (شیخ انصاری، ۱۴۱۵ق، ج۳، ص۵۵۴) صاحب جواهر نیز در ابواب مختلف، ورود به حقوق اشخاص را نیازمند مجوز شرعی دانسته و اصل را بر احترام حقوق افراد قرار می‌دهد. (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج۲۱، ص۳۹۶) امام خمینی نیز ضمن تأکید بر اختیارات حکومت اسلامی در چارچوب مصالح عمومی، در تحریرالوسیله و نیز در فرمان هشت‌ماده‌ای، تجسس، ورود بدون مجوز به منازل و تعرض به حقوق خصوصی افراد را ممنوع دانسته و رعایت حریم اشخاص را از وظایف حکومت اسلامی برمی‌شمارد. (امام خمینی، ۱۴۲۱ق، ج۲، ص۴۸۹؛ امام خمینی، ۱۳۶۱)

برایند آیات، روایات، سیره معصومان ﷺ، قواعد فقهی و آرای فقهای امامیه نشان می‌دهد که در فقه امامیه، اصل بر مصونیت حریم خصوصی و ممنوعیت مداخله در آن است. بر این اساس، هرگونه مداخله حکومتی، حکمی استثنایی محسوب می‌شود که مشروعیت آن نیازمند دلیل معتبر شرعی است و قلمرو آن نیز فراتر از حدود مقرر در ادله قابل‌توسعه نخواهد بود. این نتیجه، مبنای ورود به بحث بعدی، یعنی بررسی ماهیت استثنایی مداخله حکومت و موجبات مشروعیت آن خواهد بود.

## منطق فقهی استثناهای مداخله حکومت

اثبات اصل مصونیت حریم خصوصی به معنای نفی مطلق امکان مداخله حکومت در این قلمرو نیست. فقه امامیه در مواردی که مصالح مهم‌تر شرعی و اجتماعی در میان باشد، مداخله حکومت در حریم خصوصی را تجویز کرده است ازاین‌رو، نسبت میان «اصل مصونیت» و «استثناهای مداخله» را باید در چارچوب قواعد عام استنباط احکام تحلیل کرد.

در نظام استنباط فقهی، هرگاه حکمی برخلاف اصل اولیه تشریع شود، به عنوان حکمی استثنایی شناخته می‌شود و قلمرو آن به میزان دلالت دلیل محدود خواهد بود. بر این اساس، پذیرش مواردی مانند حفظ نظام، حسبه، اجرای حدود، قضا، امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر یا تأمین امنیت عمومی، به معنای ایجاد یک اختیار عام و توسعه‌پذیر برای حکومت در ورود به حریم خصوصی نیست، بلکه صرفاً بیانگر آن است که شارع در شرایط خاص، به دلیل وجود مصلحتی برتر، از اصل مصونیت عدول کرده است.

ازاین‌رو، برای فهم صحیح جایگاه حکومت در قبال حریم خصوصی، صرف شناسایی موارد جواز مداخله کافی نیست؛ بلکه باید منطق فقهی حاکم بر این استثناها نیز تبیین شود. این منطق مشخص می‌کند که اولاً مداخله حکومت از چه ماهیتی برخوردار است، ثانیاً بر چه موجباتی استوار است و ثالثاً چه قیودی مانع از توسعه قلمرو آن می‌شود. بر همین اساس، در این

بخش ابتدا ماهیت استثنایی مداخله حکومت تبیین می‌شود و سپس مهم‌ترین موجبات مشروعیت این مداخله در فقه امامیه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

## ماهیت استثنایی مداخله حکومت در حریم خصوصی

چنان‌که در بخش پیشین بیان شد، برایند آیات، روایات، سیره معصومان ﷺ، قواعد فقهی و آرای فقهای امامیه، اصل مصونیت حریم خصوصی و عدم جواز تعرض به آن را اثبات می‌کند. بر این اساس، هرگونه ورود حکومت به قلمرو خصوصی اشخاص، حکمی اولیه و عام تلقی نمی‌شود، بلکه خروجی استثنایی از این اصل است که مشروعیت آن تنها در پرتو دلیل معتبر شرعی قابل پذیرش خواهد بود. ازاین‌رو، نقطه آغاز تحلیل اختیارات حکومت در این حوزه، نه توسعه قلمرو مداخله، بلکه پذیرش اصل مصونیت و تبیین حدود استثناهای وارد بر آن است.

در علم اصول فقه، هرگاه حکمی برخلاف اصل یا قاعده اولیه جعل شود، در شمار احکام استثنایی قرار می‌گیرد. ویژگی چنین احکامی آن است که قلمرو آنها تابع حدود دلالت دلیل بوده و قابلیت توسعه بر پایه قیاس، استحسان یا برداشت‌های موسع را ندارند. فقها این معنا را با تعابیری مانند «الاقتصار فیما خالف القاعدة علی موضع النص» یا «یقتصر فیما خالف الأصل علی مورد الدلیل» بیان کرده‌اند؛ بدین معنا که هرجا شارع بر خلاف اصل حکمی را تشریع کرده است، باید به همان مقدار اکتفا کرد و از توسعه آن به موارد مشکوک پرهیز نمود. (شهید اول، ۱۴۱۷ق، ج۱، ص۵۳؛ فاضل مقداد، ۱۴۰۳ق، ج۱، ص۲۲۳)

بر این مبنا، مشروعیت مداخله حکومت در حریم خصوصی نیز از همین منطق تبعیت می‌کند. هرچند شارع در مواردی مانند حفظ نظام، اجرای عدالت، حسبه یا تأمین امنیت عمومی، مداخله در قلمرو خصوصی افراد را تجویز کرده است، اما این تجویز به معنای اعطای اختیاری مطلق و توسعه‌پذیر به حکومت نیست؛ بلکه صرفاً استثنایی بر اصل مصونیت محسوب می‌شود که دامنه آن به حدود ادله مشروعیت محدود است. ازاین‌رو، نمی‌توان با تمسک به ضرورت‌های کلی یا برداشت‌های موسع از مصالح عمومی، قلمرو این استثناها را گسترش داد. همچنین اصل برائت و اصل اباحه نیز مانع از آن است که محدودیت یا تکلیف جدیدی نسبت به اشخاص، بدون دلیل معتبر بر آنان تحمیل شود؛ بنابراین، هرگونه مداخله در حریم خصوصی نیازمند اثبات منشأ مشروعیت است و در صورت تردید، باید به اصل مصونیت و عدم جواز مداخله بازگشت.

از سوی دیگر، استثنایی بودن مداخله حکومت تنها ناظر به اصل مشروعیت آن نیست، بلکه بر نحوه اعمال این اختیار نیز تأثیر می‌گذارد. هنگامی که اصل، عدم مداخله باشد و جواز مداخله صرفاً در موارد خاص پذیرفته شود، منطقی است که اعمال این اختیار نیز با محدودیت‌هایی همراه باشد تا از توسعه قلمرو استثنا جلوگیری شود. به همین دلیل، فقه امامیه در کنار بیان موجبات مشروعیت مداخله، مجموعه‌ای از قیود را نیز مقرر کرده است که بر تحقق جواز، شیوه اعمال اختیار، رعایت حقوق اشخاص و صلاحیت مقام مداخله‌گر نظارت می‌کنند. این قیود در حقیقت، لوازم طبیعی استثنایی بودن مداخله حکومت هستند و از تبدیل استثنا به یک اختیار عام و نامحدود جلوگیری می‌کنند.

بر این اساس، منطق فقهی حاکم بر مداخله حکومت در حریم خصوصی را می‌توان در یک گزاره خلاصه کرد: اصل، مصونیت حریم خصوصی است و مداخله حکومت، حکمی استثنایی است که تنها در حدود ادله شرعی، مشروعیت می‌یابد و همواره تحت قیود محدودکننده اعمال می‌شود. بر پایه این منطق، در گام نخست باید موجباتی را که شارع برای عدول از اصل مصونیت پذیرفته است شناسایی کرد و سپس حدود و قیود حاکم بر اعمال این اختیار را مورد بررسی قرار داد.

## موجبات مشروعیت مداخله حکومت

همان‌گونه که گذشت، مداخله حکومت در حریم خصوصی، بر اساس فقه امامیه ماهیتی استثنایی دارد و تنها در مواردی مشروعیت می‌یابد که دلیل معتبر شرعی، عدول از اصل را اقتضا کند؛ بنابراین، نخستین گام در تبیین حدود اختیارات حکومت، شناسایی موجباتی است که شارع بر اساس آنها ورود به حریم خصوصی را تجویز کرده است.

بررسی منابع فقه امامیه نشان می‌دهد که این موجبات، مجوزهای مستقل و نامحدود برای مداخله نیستند، بلکه هر یک

بیانگر مصلحتی برتر هستند که در شرایط خاص، بر اصل مصونیت حریم خصوصی مقدم شده‌اند. ازاین‌رو، مشروعیت مداخله نه از عنوان «حکومت» یا «ولایت» به‌طور مطلق، بلکه از تحقق این موجبات و احراز شرایط مقرر برای هر یک ناشی می‌شود. به بیان دیگر، حکومت تنها در حدودی که یکی از این عناوین بر موضوع منطبق گردد و شرایط آن فراهم باشد، مجاز به ورود در قلمرو خصوصی اشخاص خواهد بود.

مهم‌ترین موجبات مشروعیت مداخله حکومت را در فقه امامیه می‌توان در چند عنوان کلی دسته‌بندی کرد: حفظ نظام، حسبه، امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر، قضا، اجرای حدود و تعزیرات، و تأمین امنیت عمومی. (نک: بگدلی و علی‌اکبری، ۱۳۹۶) هر یک از این عناوین، مبانی، شرایط و قلمرو خاص خود را دارند و نمی‌توان احکام یکی را به دیگری تسری داد یا از آنها اختیاری عام برای مداخله در همه شئون زندگی خصوصی افراد استنباط کرد.

نکته قابل‌توجه آن است که این عناوین، هرچند در مواردی زمینه عدول از اصل مصونیت را فراهم می‌کنند، اما هیچ‌یک به‌تنهایی بیانگر حدود نهایی اختیار حکومت نیستند. تحقق هر یک از این موجبات صرفاً مرحله نخست مشروعیت مداخله را تشکیل می‌دهد و پس از آن نیز حکومت مکلف به رعایت قیودی است که از توسعه قلمرو استثنا جلوگیری می‌کنند. ازاین‌رو، موجبات مشروعیت و قیود مداخله، دو مرحله مکمل در نظام فقهی تنظیم رابطه حکومت و حریم خصوصی به شمار می‌روند؛ بدین معنا که وجود موجب، شرط لازم برای مداخله است، اما شرط کافی محسوب نمی‌شود و مشروعیت نهایی مداخله، منوط به رعایت قیود فقهی حاکم بر اعمال این اختیار خواهد بود.

## نظام قیود حاکم بر استثناهای مداخله

بررسی موجبات مشروعیت مداخله حکومت نشان داد که فقه امامیه در مواردی خاص، به دلیل وجود مصالح برتر، عدول از اصل مصونیت حریم خصوصی را مجاز دانسته است. با این حال، تحقق یکی از این موجبات به‌تنهایی برای مشروعیت کامل مداخله کافی نیست. پذیرش استثنا، به معنای اعطای اختیار مطلق به حکومت نیست؛ بلکه صرفاً جواز اولیه ورود به قلمرو خصوصی اشخاص را اثبات می‌کند. ازاین‌رو، پرسش اساسی آن است که آیا پس از تحقق یکی از موجبات مشروعیت، حکومت در نحوه و دامنه اعمال این اختیار آزاد است یا آنکه این اختیار نیز تابع محدودیت‌های فقهی مشخصی است؟

بررسی منابع فقه امامیه نشان می‌دهد همان ادله‌ای که بر استثنایی بودن مداخله حکومت دلالت دارند، اقتضا می‌کنند که اِعمال این اختیار نیز از چارچوبی محدود و ضابطه‌مند تبعیت کند. ازاین‌رو، مشروعیت مداخله زمانی تحقق می‌یابد که حکومت افزون بر احراز یکی از موجبات شرعی، قیودی را که شارع برای جلوگیری از توسعه قلمرو استثنا مقرر کرده است نیز رعایت کند.

این قیود، اگرچه در ابواب مختلف فقه به‌صورت پراکنده مطرح شده‌اند، در مجموع یک نظام منسجم و هماهنگ را تشکیل می‌دهند که هدف آن، حفظ تعادل میان مصالح عمومی و حقوق اشخاص است. این نظام از یک‌سو مانع از آن می‌شود که حریم خصوصی به بهانه مصالح عمومی به‌طور ناموجه نقض شود و از سوی دیگر، امکان تحقق وظایف ضروری حکومت را در چارچوب ضوابط شرعی فراهم می‌آورد. بر این اساس، قیود حاکم بر استثناهای مداخله را می‌توان در چهار دسته کلی شامل قیود تحقق جواز مداخله، قیود ناظر به نحوه اعمال مداخله، قیود ناظر به حقوق اشخاص و قیود نهادی طبقه‌بندی کرد.

## قیود تحقق جواز مداخله

پذیرش موجبات مشروعیت مداخله، به این معنا نیست که با تحقق یکی از عناوینی مانند حفظ نظام، حسبه یا تأمین امنیت عمومی، حکومت در هر مورد مجاز به ورود در حریم خصوصی اشخاص باشد. در فقه امامیه، تحقق این عناوین تنها یکی از ارکان مشروعیت مداخله را تشکیل می‌دهد و تا زمانی که شرایط و قیود لازم برای انطباق آنها بر مورد خارجی احراز نشود، اصل مصونیت حریم خصوصی همچنان پابرجاست. ازاین‌رو، پیش از هرگونه مداخله، حکومت مکلف است

وجود شرایطی را احراز کند که بدون آنها عدول از اصل مصونیت فاقد مبنای شرعی خواهد بود. مهم‌ترین این قیود عبارت‌اند از ضرورت، احراز موضوع، وجود دلیل معتبر و فقدان راه‌حل جایگزین.

## ضرورت

نخستین قید تحقق جواز مداخله، وجود ضرورت یا مصلحتی است که بر حفظ حریم خصوصی ترجیح داشته باشد. از آنجا که اصل بر مصونیت حریم خصوصی است، صرف احتمال وجود مصلحت یا سهولت اعمال حاکمیت، مجوز ورود به این قلمرو محسوب نمی‌شود. مشروعیت مداخله زمانی تحقق می‌یابد که حفظ یکی از مصالح اساسی شرع یا جامعه، بدون این مداخله امکان‌پذیر نباشد.

این قید از مجموعه‌ای از قواعد فقهی از جمله قاعده ضرورت، قاعده حفظ نظام و اصل تقدیم اهم بر مهم قابل استنباط است. (نراقی، ۱۴۱۷ق، ص ۲۷۸؛ امام خمینی، ۱۴۱۵ق، ج۲، ص ۴۶۲) فقها نیز در مواردی که به استناد ضرورت، حکمی خلاف قاعده را پذیرفته‌اند، همواره تحقق واقعی ضرورت را شرط مشروعیت دانسته‌اند و از توسعه بی‌ضابطه این عنوان پرهیز کرده‌اند. (انصاری، ۱۴۱۵ق، ج۳، ص۵۵۴؛ نراقی، ۱۴۱۷ق، ص۲۷۸) بنابراین، ضرورت در فقه امامیه صرفاً یک عنوان توجیهی نیست، بلکه شرطی موضوعی است که باید در هر مورد به نحو متعارف احراز شود.

## احراز موضوع

حتی در فرض وجود یکی از موجبات مشروعیت، مداخله حکومت منوط به احراز موضوع است. بدین معنا که مقام صالح باید با دلایل معتبر اطمینان یابد که شرایط تحقق موجب مورد ادعا در واقع وجود دارد. صرف گمان، شایعه، گزارش‌های غیرمعتبر یا احتمال وقوع تخلف، مجوز ورود به حریم خصوصی اشخاص نیست.

این قید ریشه در اصول متعدد فقهی دارد. نهی قرآن کریم از پیروی از ظن و تجسس (حجرات: ۱۲)، اصل برائت، اصل صحت و لزوم اثبات موضوعات بر پایه ادله معتبر، همگی بر ضرورت احراز موضوع پیش از اعمال هرگونه محدودیت نسبت به اشخاص دلالت دارند. ازاین‌رو، حکومت نمی‌تواند صرف احتمال تهدید امنیت، احتمال ارتکاب جرم یا احتمال اخلال در نظم عمومی را مستمسکی برای نقض حریم خصوصی قرار دهد، بلکه مشروعیت مداخله منوط به احراز موضوع از طریق ادله و امارات معتبر شرعی است. (خراسانی،۱۴۰۹ق. صص۲۵۸-۲۶۸.)

## وجود دلیل معتبر

از آنجا که مداخله در حریم خصوصی حکمی خلاف اصل است، مشروعیت آن تنها در صورتی پذیرفته می‌شود که مستند به دلیل معتبر شرعی باشد؛ بنابراین، هیچ مقام حکومتی نمی‌تواند صرف تشخیص شخصی، مصلحت‌اندیشی عرفی یا ملاحظات اداری را جایگزین دلیل شرعی کند. هر مورد از مداخله باید به یکی از ادله معتبر فقهی یا عناوین پذیرفته‌شده در شریعت مستند باشد. (مظفر، ۱۴۲۲ق، ج۲، ص۲۹)

این قید، نتیجه مستقیم اصل عدم ولایت و نیز قاعده «الاقتصار فیما خالف القاعدة علی موضع الدلیل» است. بر اساس این مبنا، چون مداخله برخلاف اصل مصونیت است، تنها در حدود دلالت دلیل معتبر مشروع خواهد بود و هرگونه توسعه آن به موارد فاقد مستند شرعی، فاقد مشروعیت است. ازاین‌رو، اصل، عدم جواز مداخله است و بار اثبات مشروعیت همواره بر عهده مدعی جواز خواهد بود.

## فقدان راه‌حل جایگزین

یکی دیگر از شرایط تحقق جواز مداخله آن است که دستیابی به هدف مشروع، از طریق روشی کم‌تعرض‌تر امکان‌پذیر نباشد. هرچند این قید در منابع فقهی غالباً با این عنوان مستقل مطرح نشده است، اما از مجموعه قواعدی مانند ضرورت، تناسب، نفی عسروحرج و حرمت تجاوز از مقدار نیاز قابل‌استخراج است. بر این اساس، هرگاه تحقق مصلحت مورد نظر

از طریق شیوه‌ای ممکن باشد که تعرض کمتری به حریم خصوصی اشخاص وارد کند، حکومت مکلف است همان شیوه را برگزیند و حق ندارد مستقیماً به شدیدترین شکل مداخله متوسل شود.

این قید، در حقیقت، نتیجه منطقی استثنایی بودن مداخله است؛ زیرا اگر استثنا صرفاً برای رفع ضرورت پذیرفته شده باشد، توسل به آن تنها زمانی موجه خواهد بود که هیچ راه مشروع و کم‌ضررتری برای تحقق همان هدف وجود نداشته باشد. در غیر این صورت، عدول از اصل مصونیت فاقد توجیه شرعی خواهد بود.

بنابراین، تحقق یکی از موجبات مشروعیت به‌تنهایی برای جواز مداخله کفایت نمی‌کند، بلکه حکومت پیش از هرگونه ورود به حریم خصوصی باید ضرورت مداخله را احراز کند، موضوع را بر پایه ادله معتبر اثبات نماید، مستند شرعی اقدام خود را ارائه کند و اطمینان یابد که راهکار جایگزین کم‌تعرض‌تری برای تأمین همان مصلحت وجود ندارد. این قیود، نخستین لایه از نظام محدودکننده اختیارات حکومت در فقه امامیه را تشکیل می‌دهند و مانع از آن می‌شوند که عناوین کلی و استثنایی، به مجوزی برای مداخلات بی‌ضابطه در حریم خصوصی تبدیل شوند.

## قیود ناظر به اِعمال مداخله

مهم‌ترین این قیود عبارت‌اند از: ضرورت به قدر ضرورت، تفسیر مضیق استثناها، اکتفا به قدر متیقن، تناسب و پایان مداخله با زوال علت.

### ضرورت به قدر ضرورت

یکی از مهم‌ترین قواعد حاکم بر اعمال احکام استثنایی، قاعده «الضرورة تقدّر بقدرها» است. (شهید اول، ۱۴۱۷ق، ج۱، ص۲۹۳) بر اساس این قاعده، هرگاه ضرورت، مجوز عدول از حکم اولیه باشد، این عدول تنها به‌اندازه رفع ضرورت مشروع خواهد بود و تجاوز از آن فاقد مجوز شرعی است؛ بنابراین، اگر مداخله در حریم خصوصی برای دفع خطری خاص یا تأمین مصلحتی معین ضرورت یافته باشد، حکومت حق ندارد دامنه مداخله را فراتر از مقدار لازم گسترش دهد.

این قاعده، یکی از مهم‌ترین ابزارهای فقه امامیه برای جلوگیری از توسعه استثناهاست و اقتضا می‌کند که شدت، گستره و آثار مداخله همواره با میزان ضرورت تناسب داشته باشد.

## تفسیر مضیق استثناها

از آنجا که مشروعیت مداخله حکومت برخلاف اصل مصونیت حریم خصوصی است، ادله ناظر به این مداخله باید به‌صورت مضیق تفسیر شوند. فقهای امامیه بر این باورند که احکام خلاف اصل یا خلاف قاعده، تنها در حدود مورد دلیل معتبر جریان دارند و نمی‌توان آنها را به موارد مشکوک یا مشابه تسری داد. (انصاری، ۱۴۱۵ق، ج۲، ص۶۳؛ آخوند خراسانی، ۱۴۰۹ق، ص۳۹۸) بدین معنا که هر حکم استثنایی تنها در حدود دلالت دلیل معتبر قابل اجراست و نمی‌توان با توسعه مفهومی یا قیاس، قلمرو آن را گسترش داد.

بر این اساس، عناوینی مانند حفظ نظام، حسبه یا امنیت عمومی نباید به‌گونه‌ای تفسیر شوند که اصل مصونیت حریم خصوصی را تحت‌الشعاع قرار دهند؛ بلکه قلمرو هر یک باید در حدود ادله خاص همان عنوان باقی بماند.

## اکتفا به قدر متیقن

در مواردی که نسبت به دامنه اختیار حکومت تردید وجود داشته باشد، اصل بر اکتفا به قدر متیقن است. این قاعده که از لوازم اصل عدم ولایت و محدود بودن احکام خلاف اصل به شمار می‌رود، اقتضا می‌کند که حکومت تنها در محدوده‌ای اقدام کند که مشروعیت آن به نحو قطعی احراز شده باشد و از توسعه اختیار به موارد مشکوک خودداری نماید. (نائینی، ۱۴۰۸ق، ج۲، ص۳۵۳) بدین ترتیب، هرگاه در شمول یک دلیل نسبت به برخی مصادیق یا شیوه‌های مداخله تردید وجود داشته باشد، نمی‌توان به استناد آن، قلمرو مداخله را توسعه داد؛ زیرا اصل، بقای مصونیت حریم خصوصی است و تردید در استثنا، موجب بازگشت به اصل خواهد بود.

## تناسب

از دیگر قیود اساسی اعمال مداخله، رعایت تناسب میان هدف مشروع و میزان تعرض به حریم خصوصی است. هرچند اصطلاح «تناسب» در ادبیات حقوق عمومی معاصر کاربرد گسترده‌ای یافته است، اما مبنای آن در فقه امامیه را می‌توان در قواعدی مانند «الضرورة تقدر بقدرها»، اصل تقدیم اهم بر مهم در باب تزاحم و منع تجاوز از حدود ضرورت جست‌وجو کرد. (امام خمینی، ۱۴۱۵ق، ج۲، ص۴۶۳)

بر این اساس، هرچه اهمیت مصلحت مورد نظر کمتر باشد، دامنه مداخله نیز باید محدودتر باشد و بالعکس. همچنین حتی در فرض وجود مصلحت مهم، حکومت مجاز نیست اقداماتی انجام دهد که به‌طور آشکار فراتر از نیاز واقعی برای تحقق آن مصلحت باشد؛ بنابراین، تناسب به عنوان معیاری برای سنجش کیفیت اعمال اختیار، از تبدیل مداخله مشروع به تعرض ناموجه جلوگیری می‌کند.

## پایان مداخله با زوال علت

از قواعد پذیرفته‌شده فقهی آن است که «ما جاز لعذر بطل بزواله»؛ یعنی حکمی که به سبب وجود عذر یا ضرورت تشریع شده است، با برطرف‌شدن آن عذر، مشروعیت خود را از دست می‌دهد. بر همین اساس، هرگاه علت یا ضرورتی که مداخله حکومت را توجیه می‌کرد از میان برود، ادامه مداخله نیز فاقد مجوز شرعی خواهد بود. (بجنوردی، ۱۴۱۹ق، ج۱، ص۲۵۳)

این قاعده مانع از آن می‌شود که اختیارات استثنایی حکومت، پس از زوال شرایط استثنایی استمرار یابد یا به یک وضعیت دائمی تبدیل شود. ازاین‌رو، حکومت موظف است پس از رفع ضرورت، آثار مداخله را تاحدامکان متوقف کرده و از استمرار محدودیت‌های تحمیل‌شده بر حریم خصوصی اشخاص خودداری کند.

در مجموع، قیود ناظر به اعمال مداخله نشان می‌دهد که فقه امامیه صرفاً به تعیین موارد جواز مداخله بسنده نکرده، بلکه شیوه اعمال این اختیار را نیز در چارچوب ضوابطی دقیق محدود ساخته است. این ضوابط، با جلوگیری از توسعه دامنه، شدت و مدت مداخله، تضمین می‌کنند که استثنا در همان حدودی باقی بماند که شارع برای تحقق مصلحت ضروری تجویز کرده است.

## قیود ناظر به حقوق اشخاص

مشروعیت مداخله حکومت در حریم خصوصی، به معنای زوال حقوق بنیادین اشخاص نیست. به بیان دیگر، مداخله حکومت صرفاً بخشی از مصونیت حریم خصوصی را، آن هم در حدود ضرورت، محدود می‌کند و موجب سقوط سایر حقوق شرعی و انسانی افراد نمی‌شود. ازاین‌رو، رعایت کرامت انسانی، احترام مؤمن، حفظ آبرو، منع هتک عرض، اصل ستر و منع اشاعه فحشا، از جمله قیودی هستند که کیفیت اعمال مداخله را از منظر حقوق اشخاص محدود می‌کنند.

## حفظ کرامت انسان

کرامت انسان یکی از اصول بنیادین اندیشه اسلامی است که قرآن کریم با تصریح به ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ﴾ (اسراء: ۷۰) بر آن تأکید کرده است. این کرامت، اختصاص به افراد فاقد تخلف ندارد، بلکه اصل اولیه‌ای است که حتی در مواجهه با متهمان، مجرمان و ناقضان قانون نیز باید رعایت شود، مگر آن مقدار که به‌موجب حکم شرعی محدود شده باشد.

بر این اساس، مداخله حکومت نباید با رفتارهای تحقیرآمیز، توهین، افشای غیرضروری اطلاعات شخصی یا اقداماتی همراه باشد که منزلت انسانی افراد را مخدوش کند؛ بنابراین، حفظ کرامت اشخاص نه‌تنها یک ارزش اخلاقی، بلکه قیدی فقهی بر نحوه اعمال اختیارات حکومت محسوب می‌شود.

## احترام و آبروی مؤمن و حرمت هتک عرض

در منابع روایی، احترام مؤمن جایگاهی ممتاز دارد؛ تا آنجا که در روایات، حرمت او نزد خداوند از حرمت کعبه نیز برتر شمرده شده است. (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج۸، باب تحریم أذی المؤمن وإهانته، ح۲) این جایگاه نشان می‌دهد که تعرض به شخصیت، حیثیت و حقوق مؤمن، حتی در مقام اعمال اختیارات حکومتی، نیازمند دلیل معتبر شرعی بوده و بدون مجوز خاص جایز نیست؛ ازاین‌رو، فقهای امامیه نیز هرگونه تصرف در حقوق اشخاص را خارج از حدود دلیل شرعی، فاقد مشروعیت دانسته‌اند. (انصاری، ۱۴۱۵ق، ج۳، ص۵۵۴؛ نجفی، ۱۴۰۴ق، ج۲۱، ص۳۹۶) ازاین‌رو، حکومت نمی‌تواند به استناد تحقق یکی از موجبات مشروعیت، اقداماتی انجام دهد که فراتر از ضرورت، موجب تحقیر، بی‌احترامی یا تضییع حقوق معنوی اشخاص شود. احترام مؤمن، یکی از مهم‌ترین مبانی فقهی محدودکننده قدرت عمومی در مواجهه با افراد است. نتیجه آنکه، حکومت تنها به میزانی حق استفاده از اطلاعات خصوصی را دارد که برای تحقق هدف مشروع ضرورت دارد و انتشار یا افشای آنها خارج از این حدود، فاقد مشروعیت خواهد بود.

## اصل ستر

یکی از اصول اخلاقی و فقهی موردتأکید در روایات، اصل ستر و پوشاندن عیوب مؤمنان است. روایات متعددی از پیامبر اکرمﷺ و ائمه اطهار علیهم‌السلام بر فضیلت پوشاندن لغزش‌های افراد و پرهیز از افشای آنها دلالت دارند؛ چنان‌که امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «هر کس عیب یا راز مؤمنی را بپوشاند، خداوند هفتاد عیب از عیب‌های او را در دنیا و آخرت می‌پوشاند». (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج۱۲، ص۲۹۸)

هرچند در مواردی که حق عمومی یا اجرای عدالت اقتضا کند، امکان عدول از این اصل وجود دارد، اما حتی در این فرض نیز اصل ستر به‌طور کامل کنار نمی‌رود. بدین معنا که حکومت باید تاحدامکان از گسترش دامنه اطلاع، افشای غیرضروری اطلاعات و آشکارکردن امور شخصی افراد خودداری کند؛ بنابراین، اصل ستر نه مانع اصل مداخله، بلکه قیدی بر نحوه بهره‌برداری از اطلاعات حاصل از مداخله است.

## منع اشاعه فحشا

قرآن کریم کسانی را که به گسترش فحشا و انتشار لغزش‌های مؤمنان علاقه‌مندند، مورد نکوهش قرار داده است. (نور: ۱۹) فقهای امامیه نیز با استناد به این آیه، بر ممنوعیت اشاعه بی‌دلیل مفاسد و افشای گسترده گناهان افراد تأکید کرده‌اند. بر این اساس، حتی اگر حکومت در چارچوب اختیارات قانونی و شرعی خود به اطلاعاتی درباره رفتارهای خصوصی افراد دست یابد، مجاز نیست این اطلاعات را فراتر از میزان ضرورت منتشر کند یا زمینه اشاعه فساد و هتک حیثیت اشخاص را فراهم آورد؛ بنابراین، منع اشاعه فحشا یکی از مهم‌ترین قیود حاکم بر نحوه استفاده از اطلاعات حاصل از مداخله در حریم خصوصی است.

## حق‌الناس

در فقه امامیه، بسیاری از حقوق اشخاص در قلمرو حق‌الناس قرار می‌گیرند؛ حقوقی که حتی در مقام اعمال اختیارات حکومتی نیز بدون مجوز شرعی قابل نادیده‌گرفتن نیستند. هرچند حریم خصوصی به‌طور مستقل در منابع کلاسیک ذیل عنوان حق‌الناس طبقه‌بندی نشده است، اما بسیاری از مؤلفه‌های آن، مانند حرمت منزل، حیثیت، اسرار، آبرو و حقوق فردی، از مصادیق حقوق اشخاص به شمار می‌آیند و تجاوز به آنها مستلزم ضمان یا مسئولیت شرعی است.

ازاین‌رو، در مواردی که مداخله حکومت مستلزم تعرض به این حقوق باشد، اصل بر لزوم رعایت آنهاست و تنها در حدودی که دلیل معتبر شرعی اجازه دهد، امکان محدودکردن آنها وجود دارد. این مبنا نشان می‌دهد که اختیارات حکومت، حتی در فرض مشروعیت مداخله، در برابر حقوق اشخاص مطلق نبوده و همواره باید با رعایت موازین شرعی اعمال شود.

در مجموع، قیود ناظر به حقوق اشخاص بیانگر آن است که در فقه امامیه، مداخله حکومت صرفاً ناظر به رفع مانع از

تحقق مصلحت عمومی است و به معنای سلب حقوق بنیادین افراد نیست. ازاین‌رو، کرامت انسانی، احترام مؤمن، حفظ آبرو، اصل ستر، منع اشاعه فحشا و حقوق اشخاص، همچنان بر فرایند مداخله حکومت، حکومت دارند و از تبدیل اختیار استثنایی حکومت به ابزاری برای نقض بی‌ضابطه حقوق شهروندان جلوگیری می‌کنند.

## قیود نهادی

مشروعیت مداخله حکومت در حریم خصوصی از حیث نهادی نیز تابع شرایط خاصی است. به بیان دیگر، مداخله باید از سوی مقام صالح، در حدود اختیارات قانونی و با رعایت تشریفات مقرر انجام گیرد. ازاین‌رو، مشروعیت مداخله علاوه بر عناصر ماهوی، به رعایت الزامات نهادی نیز وابسته است. مهم‌ترین این قیود عبارت‌اند از: صلاحیت مقام مداخله، اذن مقام صالح، رعایت تشریفات و مسئولیت در صورت تجاوز از حدود اختیار.

## صلاحیت مقام مداخله

یکی از اصول مسلم فقه امامیه آن است که اعمال ولایت و تصرف در حقوق اشخاص، تنها از سوی کسی جایز است که شارع چنین اختیاری را برای او اثبات کرده باشد؛ زیرا اصل، عدم ولایت هیچ شخصی بر دیگری است مگر آنکه دلیل معتبر شرعی بر خلاف آن وجود داشته باشد. (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج۲۱، ص۳۹۶) این مبنا، ریشه در اصل عدم ولایت دارد که بر اساس آن، هیچ شخص یا نهادی حق سلطه بر جان، مال یا حقوق دیگران را ندارد مگر آنکه ولایت او به‌موجب دلیل معتبر شرعی احراز شده باشد؛ بنابراین، اقدام باید از سوی مرجع دارای صلاحیت یا مأذون از سوی او صورت گیرد. در عصر غیبت نیز اختیارات حکومتی در چارچوب نظریه ولایت فقیه، مسئولیت اجرای بسیاری از این اختیارات به نهادها و مقاماتی واگذار می‌شود که در حدود وظایف قانونی و شرعی خود مأذون هستند. ازاین‌رو، اقدام اشخاص یا نهادهایی که فاقد صلاحیت شرعی یا قانونی‌اند، هرچند با انگیزه حفظ مصلحت عمومی باشد، فاقد مشروعیت خواهد بود.

## اذن مقام صالح

افزون بر اصل صلاحیت، بسیاری از مصادیق مداخله در حریم خصوصی نیازمند اذن یا تصمیم مقام صالح هستند. این امر از آن جهت اهمیت دارد که تشخیص تحقق موجبات مداخله و ارزیابی ضرورت آن، نمی‌تواند به تشخیص‌های شخصی یا اقدامات خودسرانه واگذار شود. ازاین‌رو، در مواردی که قانون یا موازین شرعی، صدور مجوز را بر عهده مقام خاصی قرار داده‌اند، اقدام بدون اخذ این مجوز، هرچند با هدفی مشروع، فاقد اعتبار خواهد بود.

این قید، افزون بر جلوگیری از خودسری مأموران، زمینه پاسخ‌گویی و نظارت بر اعمال قدرت عمومی را نیز فراهم می‌کند و از تبدیل اختیارات استثنایی به مداخلات بی‌ضابطه جلوگیری می‌نماید.

## رعایت تشریفات

بر این اساس، هرگاه شارع یا قانون برای اعمال برخی اختیارات حکومتی تشریفات یا مقدماتی را مقرر کرده باشد، رعایت این تشریفات بخشی از مشروعیت اقدام محسوب می‌شود. برای مثال، لزوم احراز موضوع، استماع دلایل، رعایت ضوابط دادرسی یا اخذ مجوز از مرجع ذی‌صلاح، صرفاً قواعد اداری نیستند، بلکه تضمین‌کننده رعایت حقوق اشخاص و جلوگیری از سوءاستفاده از قدرت به شمار می‌روند.

ازاین‌رو، حتی در فرض تحقق یکی از موجبات مشروعیت، بی‌اعتنایی به تشریفات مقرر می‌تواند موجب خروج اقدام از چارچوب مشروعیت شود؛ زیرا استثناها نیز باید در همان قالبی اعمال شوند که شارع یا قانون برای آنها مقرر کرده است.

## مسئولیت در صورت تجاوز از حدود اختیار

استثنایی بودن مداخله حکومت اقتضا می‌کند که تجاوز از حدود اختیارات، فاقد مشروعیت بوده و مسئولیت‌آور باشد.

هرگاه مقام حکومتی از حدود ضرورت، قلمرو اختیار یا شرایط مقرر فراتر رود و بدون مجوز شرعی به حریم خصوصی اشخاص تعرض کند، اقدام او دیگر مشمول عنوان مداخله مشروع نخواهد بود و آثار ضمان و مسئولیت شرعی بر آن مترتب می‌شود؛ زیرا ولایت، محدود به حدود اذن شارع است و تجاوز از آن، فاقد مشروعیت خواهد بود. (انصاری، ۱۴۱۵ق، ج۳، ص۵۵۴؛ نجفی، ۱۴۰۴ق، ج۳۷، ص۴۹)

این مسئولیت، یکی از مهم‌ترین سازوکارهای فقه امامیه برای مهار قدرت عمومی است؛ زیرا نشان می‌دهد که حکومت، حتی در مقام اعمال وظایف عمومی، در برابر حقوق اشخاص مسئول است و هیچ‌یک از عناوین استثنایی، مصونیتی برای اقدامات خارج از حدود شرع ایجاد نمی‌کند. بر همین اساس، مسئولیت ناشی از تجاوز از حدود اختیار، مکمل سایر قیود حاکم بر مداخله است و نقش مهمی در تضمین حقوق شهروندان و پیشگیری از سوءاستفاده از اختیارات حکومتی ایفا می‌کند.

در مجموع، قیود نهادی بیانگر آن است که در فقه امامیه، مشروعیت مداخله حکومت تنها به وجود مصلحت یا ضرورت وابسته نیست، بلکه به «فاعل مداخله» و «فرایند اعمال اختیار» نیز ارتباط مستقیم دارد. ازاین‌رو، مداخله زمانی واجد مشروعیت خواهد بود که افزون بر تحقق موجبات و رعایت قیود ماهوی، از سوی مقام دارای صلاحیت، با اذن مرجع صالح، در چارچوب تشریفات مقرر و با پذیرش مسئولیت ناشی از تجاوز احتمالی از حدود اختیار انجام گیرد. این قیود، آخرین لایه از نظام محدودکننده قدرت عمومی در فقه امامیه را تشکیل می‌دهند و تضمین می‌کنند که اختیارات استثنایی حکومت، در خدمت اجرای عدالت و حفظ حقوق اشخاص باقی بماند، نه آنکه به ابزاری برای توسعه بی‌ضابطه اقتدار عمومی تبدیل شود.

## نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف تبیین منطق فقهی حاکم بر استثناهای مداخله حکومت در حریم خصوصی در فقه امامیه انجام شد. بررسی آیات قرآن، روایات، سیره معصومان ﷺ، قواعد فقهی و آرای فقهای امامیه نشان داد که مبنای نخستین در این حوزه، اصل مصونیت حریم خصوصی و ممنوعیت مداخله در آن است. ازاین‌رو، مداخله حکومت نه یک اختیار اولیه، بلکه حکمی استثنایی است که مشروعیت آن تنها در پرتو ادله معتبر شرعی امکان‌پذیر است.

بررسی موجبات مشروعیت مداخله نیز نشان داد که عناوینی همچون حفظ نظام، حسبه، امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر، قضا، اجرای حدود و تعزیرات و تأمین امنیت عمومی، مجوزهای عام و توسعه‌پذیر برای ورود حکومت به حریم خصوصی محسوب نمی‌شوند؛ بلکه هر یک بیانگر موارد خاصی هستند که شارع به دلیل وجود مصالح برتر، عدول از اصل مصونیت را تجویز کرده است؛ بنابراین، مشروعیت مداخله از تحقق یکی از این موجبات و انطباق آن بر شرایط مقرر ناشی می‌شود.

نوآوری اصلی این پژوهش در بازسازی نظام قیود حاکم بر استثناهای مداخله است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که فقه امامیه به بیان موجبات مشروعیت بسنده نکرده، بلکه مجموعه‌ای از قیود را برای جلوگیری از توسعه قلمرو مداخله پیش‌بینی کرده است. این قیود را می‌توان در چهار دسته کلی طبقه‌بندی کرد: نخست، قیود تحقق جواز که بر ضرورت، احراز موضوع، وجود دلیل معتبر و فقدان راه‌حل جایگزین تأکید دارند؛ دوم، قیود ناظر به نحوه اعمال مداخله که دامنه، شدت و مدت مداخله را با قواعدی مانند ضرورت به قدر ضرورت، تفسیر مضیق استثناها، اکتفا به قدر متیقن، تناسب و زوال مداخله با زوال علت محدود می‌سازند؛ سوم، قیود ناظر به حقوق اشخاص که حتی در فرض مشروعیت مداخله، حفظ کرامت انسانی، احترام مؤمن، حرمت هتک عرض، حفظ آبرو، اصل ستر و منع اشاعه فحشا را الزامی می‌دانند؛ و چهارم، قیود نهادی که اعمال اختیار را به صلاحیت مقام مداخله، اذن مرجع صالح، رعایت تشریفات و مسئولیت ناشی از تجاوز از حدود اختیار مقید می‌کنند.

برایند این یافته‌ها نشان می‌دهد که در فقه امامیه، مداخله حکومت در حریم خصوصی فرایندی چندمرحله‌ای و ضابطه‌مند است؛ به‌گونه‌ای که مشروعیت آن تنها با تحقق یکی از موجبات شرعی آغاز می‌شود و با رعایت مجموعه‌ای از قیود ماهوی، شکلی و نهادی استمرار می‌یابد. ازاین‌رو، وجود یکی از موجبات مشروعیت به‌تنهایی برای توجیه مداخله کافی نیست و هرگونه خروج از قیود یادشده، موجب زوال مشروعیت مداخله خواهد بود.

بر این اساس، می‌توان نتیجه گرفت که منطق حاکم بر فقه امامیه، نه گسترش اختیارات حکومت، بلکه مدیریت استثناها از طریق محدودسازی قدرت عمومی است. در این چارچوب، اصل بر حمایت از حریم خصوصی و حقوق اشخاص است و اختیارات حکومت، تنها در حدود ضرورت و تحت نظارت مجموعه‌ای از قیود فقهی اعمال می‌شود. این امر نشان می‌دهد که فقه امامیه، علاوه بر تبیین مبانی مشروعیت مداخله، سازوکارهایی درون‌زا برای پیشگیری از توسعه بی‌ضابطه قدرت عمومی و تضمین حقوق شهروندان در برابر حکومت ارائه کرده است.

یافته‌های این پژوهش می‌تواند زمینه‌ساز مطالعات تکمیلی درباره نحوه انعکاس این نظام قیود در حقوق عمومی جمهوری اسلامی ایران، آیین دادرسی کیفری، مقررات ناظر بر ضابطان دادگستری و همچنین چالش‌های نوپدید ناشی از فناوری‌های نظارتی، داده‌های کلان و هوش مصنوعی باشد؛ حوزه‌هایی که بازخوانی ظرفیت‌های فقه امامیه در آنها می‌تواند به طراحی سازوکارهای متوازن میان حفظ امنیت عمومی و صیانت از حریم خصوصی شهروندان یاری رساند.

## منابع


قرآن کریم

نهج‌البلاغه

اصغری، عبدالرضا، ابراهیم‌زاده، حسین و صادقی، حسن (۱۳۹۸). «بررسی فقهی و حقوقی تفتیش و حریم خصوصی در تحقیقات مقدماتی». پژوهش‌های فقهی، سال ۱۵، شماره ۴، صص ۱۵۳-۱۷۲.

امام خمینی رحمه‌الله، سید روح‌الله (۱۳۶۱). فرمان هشت‌ماده‌ای خطاب به قوه قضائیه و سایر ارگان‌های اجرایی درباره رعایت حقوق مردم. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمه‌الله.

امام خمینی رحمه‌الله، سید روح‌الله (۱۴۱۵ق). کتاب البیع. ۵ جلد. قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمه‌الله.

امام خمینی رحمه‌الله، سید روح‌الله (۱۴۲۱ق). تحریرالوسیلة. ۲ جلد. قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمه‌الله.

انصاری، مرتضی بن محمدامین (۱۴۱۵ق). المکاسب. تحقیق: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری. ۶ جلد. قم: مجمع‌الفکر الإسلامی

بجنوردی، سید حسن (۱۴۱۹ق). القواعد الفقهیة. ۷ جلد. قم: الهادی.

بگدلی، علی، علی‌اکبری بابوکانی، احسان (۱۳۹۶). «بررسی فقهی و حقوقی ورود دولت به حریم خصوصی»، دوفصلنامه مطالعات حقوق بشری، سال ۶، شماره ۱۳. صص ۹-۳۱.

حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعة إلی تحصیل مسائل الشریعة. ۳۰ جلد. قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام لإحیاء التراث.

حسینی، مهدی و برزویی، محمدرضا (۱۳۹۶). «مبانی و مؤلفه‌های فقهی حمایت از حریم خصوصی افراد در فضای مجازی». مطالعات حقوق خصوصی، سال ششم، شماره ۱۳، صص ۱۱۵-۱۳۷.

حکیمی، نجیب‌الله، کریمی‌نیا، محمدمهدی و انصاری مقدم، مجتبی (۱۳۹۹). «قلمرو حریم خصوصی خانواده از منظر قرآن کریم و حقوق بشر». دوفصلنامه پژوهش‌های نوین در آموزه‌های قرآن و سنت، سال سوم، شماره ۵، صص ۹-۲۶.

خراسانی، محمدکاظم (۱۴۰۹ق). کفایة الأصول. قم: مؤسسة آل‌البیت علیهم‌السلام.

خرمدل، حسین (۱۳۹۵). «مصادیق حق حریم خصوصی در فقه و نظام حقوقی ایران». نشریه مطالعات علوم سیاسی، حقوق و فقه، سال دوم، شماره ۲، صص ۶۹-۸۷.

درگاهی، مهدی (۱۳۹۳). «حدود اختیارات دستگاه‌های اطلاعاتی در ورود به حریم خصوصی افراد از منظر فقه امامیه» اسلام و مطالعات اجتماعی، سال ۲۱، شماره ۸۲، صص. ۷۷-۹۴.

راعی، مسعود (۱۳۸۹). «حریم خصوصی و امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر». حکومت اسلامی، سال پانزدهم، شماره ۲، صص ۱۱۳-۱۳۳.

شهید اول، محمد بن مکی عاملی (۱۴۱۷ق). القواعد والفوائد. تحقیق: عبدالهادی حکیم. ۲ جلد. قم: مکتبة المفید.

طباطبایی، سید محمدحسین (۱۴۱۷ق). المیزان فی تفسیر القرآن. ۲۰ جلد. قم: دفتر انتشارات اسلامی، وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲). مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن. ۱۰ جلد. تهران: انتشارات ناصرخسرو.

فاضل مقداد، مقداد بن عبدالله سیوری (۱۴۰۳ق). نضد القواعد الفقهیة علی مذهب الإمامیة. قم: مکتبة آیةالله المرعشی النجفی.

کاکاوند، محمد و ترکاشوند، سجاد (۱۳۹۸). «تحلیلی بر دیدگاه‌ها در حدود اختیارات ولی‌فقیه در حریم خصوصی افراد». فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، سال ۱۶، شماره ۵۹، صص ۱۷۳-۱۹۴.

کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). الکافی. تحقیق: علی‌اکبر غفاری و محمد آخوندی. ۸ جلد. تهران: دارالکتب الإسلامیة.

مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی (۱۴۰۳ق). بحارالأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار. بیروت: مؤسسة الوفاء، چاپ

دوم.
محسنی، فرید و میرعماد، محمدحسین (۱۳۹۸). «مبانی و استثنائات حریم خصوصی در اسلام و حقوق ایران از دیدگاه حقوق عمومی». آموزه‌های حقوقی گواه، دوره ۵، شماره ۲.
مظفر، محمدرضا (۱۴۲۲ق). أصول الفقه. ۳ جلد. قم: انتشارات اسماعیلیان.
نائینی، محمدحسین (۱۴۰۸ق). منیة الطالب فی حاشیة المکاسب. تقریر: شیخ موسی خوانساری. ۳ جلد. قم: مؤسسة النشر الإسلامی التابعة لجماعة المدرسین.
نجفی، محمدحسن (۱۴۰۴ق). جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام. ۴۳ جلد. بیروت: دار إحیاء التراث العربی.
نراقی، احمد بن محمدمهدی (۱۴۱۷ق). عوائد الأیام. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

**References**


The Holy Qurʾan.

Nahj al-Balāghah.

Anṣārī, Murtaḍā ibn Muḥammad Amīn. (1994–1995). Al-Makāsib [The Acquisitions]. Edited by the World Congress for the Commemoration of Shaykh al-Aʿẓam Anṣārī. 6 vols. Qom: Majmaʿ al-Fikr al-Islāmī. (in Arabic)

Asghari, Abdolreza, Ebrahimzadeh, Hossein, & Sadeghi, Hassan. (2019). A jurisprudential and legal examination of search and privacy in preliminary investigations. Qazāvat Quarterly, 19(99), 153–172. (in Persian)

Baghdalī, ʿAlī, & ʿAlī-Akbarī Bābūkānī, Eḥsān. (2017). Jurisprudential and legal examination of state intervention in privacy. Do-Faṣlnāmeh-ye Muṭālaʿāt-e Ḥuqūq-e Basharī, 6(13), 21–31. (in Persian)

Bujnūrdī, Sayyed Ḥasan. (1988–1989). Al-Qawāʿid al-Fiqhiyyah [Jurisprudential Maxims]. 7 vols. Qom: al-Hādī. (in Arabic)

Dargāhī, Mahdī. (2014). The limits of the powers of intelligence agencies in entering individuals' privacy from the perspective of Imami jurisprudence. Islām va Muṭālaʿāt-e Ijtimāʿī, 21(82), 77–94. (in Persian)

Fāḍil Miqdād, Miqdād ibn ʿAbd Allāh al-Suyūrī. (1982–1983). Naḍd al-Qawāʿid al-Fiqhiyyah ʿalā Madhhab al-Imāmiyyah [Arrangement of Jurisprudential Maxims According to the Imami School]. Qom: Maktabat Āyat Allāh al-Marʿashī al-Najafī. (in Arabic)

Ḥakīmī, Najīb Allāh, Karīmī-Niyā, Muḥammad Mahdī, & Anṣārī-Muqaddam, Mujtabā. (2020). The scope of family privacy from the perspective of the Holy Qurʾan and human rights. Do-Faṣlnāmeh-ye Pajūhesh-hā-ye Novīn dar Āmūzeh-hā-ye Qurʾān va Sunnat, 3(5), 9–26. (in Persian)

Ḥurr al-ʿĀmilī, Muḥammad ibn Ḥasan. (1988–1989). Wasāʾil al-Shīʿah ilā Taḥṣīl Masāʾil al-Sharīʿah [Means of the Shiʿa to the Acquisition of the Issues of the Sharīʿah]. 30 vols. Qom: Muʾassasat Āl al-Bayt (ʿalayhim al-salām) li-Iḥyāʾ al-Turāth. (in Arabic)

Ḥusaynī, Mahdī, & Barzūʾī, Muḥammad Riḍā. (2017). Foundations and jurisprudential components of protecting individuals' privacy in cyberspace. Muṭālaʿāt-e Ḥuqūq-e Khuṣūṣī, 6(13), 115–137. (in Persian)

Kākāvand, Muḥammad, & Turkāshvand, Sajjād. (2019). An analysis of views on the limits of the walī faqīh's authority over individuals' privacy. Faṣlnāmeh-ye Muṭālaʿāt-e Enqelāb-e Islāmī, 16(59), 173–194. (in Persian)

Khomeini, Sayyed Rūḥollāh. (1982). The Eight-Point Directive Addressed to the Judiciary and Other Executive Organs Concerning Respect for People's Rights. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. (in Persian)

Khomeini, Sayyed Rūḥollāh. (1994–1995). Kitāb al-Bayʿ [The Book of Sales]. 5 vols. Qom: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. (in Arabic)

Khomeini, Sayyed Rūḥollāh. (2000–2001). Taḥrīr al-Wasīlah. 2 vols. Qom: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. (in Arabic)

Khurāsānī, Muḥammad Kāẓim. (1988–1989). Kifāyat al-Uṣūl [The Sufficiency of Principles]. Qom: Muʾassasat Āl al-Bayt. (in Arabic)

Khurramdel, Ḥoseyn. (2016). Instances of the right to privacy in Islamic jurisprudence and the Iranian legal system. Nashriyyah-ye Muṭālaʿāt-e ʿUlūm-e Siyāsī, Ḥuqūq va Fiqh, 2(2), 69–87. (in Persian)

Kulaynī, Muḥammad ibn Yaʿqūb. (1986–1987). Al-Kāfī. Edited by ʿAlī-Akbar Ghaffārī and Muḥammad Ākhūndī. 8 vols. Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah. (in Arabic)

Majlisī, Muḥammad Bāqir ibn Muḥammad Taqī. (1982–1983). Biḥār al-Anwār al-Jāmiʿah li-Durar Akhbār al-Aʾimmah al-Aṭhār [Oceans of Lights: A Comprehensive Collection of the Pearls of the Reports of the Pure Imams]. 2nd ed. Beirut: Muʾassasat al-Wafāʾ. (in Arabic)

Moḥsenī, Farīd, & Mīrʿemād, Muḥammad Ḥoseyn. (2019). Foundations and exceptions to privacy in Islam and Iranian law from the perspective of public law. Āmūzeh-hā-ye Ḥuqūqī-ye Gavāh, 5(2). (in Persian)

Muẓaffar, Muḥammad Riḍā. (2001–2002). Uṣūl al-Fiqh [Principles of Jurisprudence]. 3 vols. Qom: Esmāʿīliyyān Publications. (in Arabic)

Nāʾīnī, Muḥammad Ḥusayn. (1987–1988). Munyat al-Ṭālib fī Ḥāshiyat al-Makāsib [The Student's Aspiration: A Commentary on al-Makāsib]. Transcribed by Shaykh Mūsā Khwānsārī. 3 vols. Qom: Islamic Publishing Institute affiliated with the Society of Seminary Scholars. (in Arabic)

Najafī, Muḥammad Ḥasan. (1983–1984). Jawāhir al-Kalām fī Sharḥ Sharāʾiʿ al-Islām [Jewels of Discourse in Commentary on the Laws of Islam]. 43 vols. Beirut: Dār Iḥyāʾ al-Turāth al-ʿArabī. (in Arabic)

Narāqī, Aḥmad ibn Muḥammad Mahdī. (1996–1997). ʿAwāʾid al-Ayyām [The Benefits of the Days]. Qom: Islamic Publications Office. (in Arabic)

Rāʿī, Masʿūd. (2010). Privacy and enjoining good and forbidding evil. Ḥukūmat-e Islāmī, 15(2), 113–133. (in Persian)

Shahīd al-Awwal, Muḥammad ibn Makkī al-ʿĀmilī. (1996–1997). Al-Qawāʿid wa al-Fawāʾid [The Maxims and Benefits]. Edited by ʿAbd al-Hādī Ḥakīm. 2 vols. Qom: Maktabat al-Mufīd. (in Arabic)

Ṭabāṭabāʾī, Sayyed Muḥammad Ḥusayn. (1996–1997). Al-Mīzān fī Tafsīr al-Qurʾān [The Balance in the Interpretation of the Qurʾan]. 20 vols. Qom: Islamic Publications Office, affiliated with the Society of Seminary Scholars of Qom. (in Arabic)

Ṭabrisī, Faḍl ibn Ḥasan. (1993). Majmaʿ al-Bayān fī Tafsīr al-Qurʾān [The Compendium of Clarification in Qurʾanic Exegesis]. 10 vols. Tehran: Nāṣir Khusraw Publications. (in Arabic)